

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

garanterar ”kvalitetslitteraturens överlevnad”, enligt Gedin, genom sina omfattande ekonomiska resurser och möjligheter att uthålligt invänta en författares genombrott efter den femte romanen eller diktsamlingen. Så trots fragmentariseringen, trots att bokläsandet utsätts för svår konkurrens av andra fritidsaktiviteter och inte längre är ett självklart val ens för de mest högutbildade konsumenterna, trots allt detta tror Gedin att boken kommer att finnas kvar. Läsalet och skrivandet är närmast inlärdade beteenden och skönlitteraturen har blivit ”en oundgänglig del av vår tillvaro”, skriver han.

Denna allmänt formulerade förhoppning är mer positiv än avslutningen i den första upplagan av *Litteratur i verkligheten*, vilken också står kvar nästan ordagrann 10 sidor från slutet i den nya upplagan. Då skrev Gedin att boken i framtiden skulle förlora i betydelse och allt han relaterar till som skett sedan dess verkar bara bekräfta den tendensen. Detta ger ett motsägelsefullt intryck; nytugåvans slutord verkar en aning krystade, som om Gedin känt sig tvungen att ändå vara hoppfull om bokens framtid. Men kanske står en förklaring till denna ambivalenta hållning att finna redan i den nya upplagans ”Inledning”. Även där påstår Gedin att romanen inte alls är död och att skönlitteraturen har stor betydelse även idag, men han hävdar också att den håller på att få en ny funktion. Människans uråldriga behov att berätta kommer aldrig att försvinna, ”bara ta sig nya former”. Och det är väl just detta som är den springande punkten: skönlitteraturen håller på att förändra karaktär såväl till innehåll som form. Den traditionella romanen har förlorat sin centrala roll, men såväl boken och det fiktiva berättandet kommer att bestå även om det fiktiva berättandet inte nödvändigtvis kommer att distribueras i bokform i framtiden.

Ett sådant synsätt, där fiktion och berättande inte begränsas till att vara ord tryckta på papper som bundits mellan hårda pärmar, får konsekvenser även för litteraturvetenskapen. Textbegreppet har redan vidgats betydligt under senare decennier och det står alltmer klart att föremålet för vår forskning inte längre kan begränsas till prosa, poesi och dramatik. Vi måste tänka oss att studera all sorts berättande, all sorts fiktion och studera det som det internationella, eller globala, fenomenet är.

Erik Peurell

Voltaire, *Histoire de Charles XII*. Édition critique par Gunnar von Proschwitz (Les œuvres complètes de Voltaire, 4), Voltaire Foundation, Oxford 1996, samt Voltaire, *Carl XII:s historia*. Tolkning, inledning och kommentar av Gunnar von Proschwitz. Norstedts. Sthlm 1997.

En av 1700-talets mest lästa och omtalade böcker är Voltaires ”Histoire de Charles XII”. Georg Brandes yttrade

om den i sin ”François de Voltaire”: ”Den väckte på sin tid ett intresse för Sverige i Europa som man kan jämföra med det intresse som Danmark har Shakespeares Hamlet att tacka för.” Mer än sextio franska editioner utkom redan under författarens egen livstid. Och enbart en uppräknig av översättningarna till språk som tyska, engelska, danska, spanska, holländska, italienska, polska, portugisiska och svenska fyller flera sidor. Alltsedan undertecknad som ung student inköpte boken i en torftig utgåva hos en bouquinist på kajerna i Paris – det är nu snart femtio år sedan – har jag ställt mig frågan, hur en upplysningsförfattare som Voltaire kunde bli så intresserad av en enväldig krigarkung i höga Norden? Vilka egenskaper var det hos Karl XII som lockade honom att syssla med denne exotiske monark under nästan hela sin levnad? Nog för att Voltaire var förtjust i majestäter och monarker, hans relationer till Fredrik den Store vittnar ju om det. Men Sveriges bödel – för att anlita Strindbergs frejdiga fras – borde, kan man tycka, inte svara mot upplysningens krav på en civiliserad, tolerant, human och upplyst kulturfurste.

Något uttömmande svar på mysteriet ges väl inte i den förnämliga textkritiska utgåva, som förre romanistprofessorn i Göteborg Gunnar von Proschwitz signerat och som 1996 utgivits i den franskspråkiga serien av Voltaires samlade verk. Men inom ramen för den helt imponerande forskningsprestation, som nu redovisas, får man skilda förslag till lösningar. von Proschwitz’ franskspråkiga, textkritiska version – mer än 700 sidor diger – ingår i ett av Europas mest omfattande och prestigeladdade utgivningsföretag, 150 band av Voltaires samlade skrifter, som nu befinner sig under arbete vid Voltaire Foundation i Oxford. Att Gunnar von Proschwitz utsetts att ansvara för utgivningen av ”Histoire de Charles XII”, är naturligtvis ett tecken på hans ställning i den internationella romanistiken. Inte många andra svenska språkmän kan glädja sig åt ett liknande renommé.

1700-talskännaren Gunnar von Proschwitz har också skilt sig från uppgiften med all heder. Efter vidsträckt och mödosam källforskning i franska och engelska arkiv – uppgiften måste ha kostat honom många år, kanske decennier av arbete – har han med beundransvärd klarhet och exakthet, redogjort för verkets tillkomst-, publicerings- och receptionshistoria. Med ofattbar energi har han sparat upp de sagesmän och källskrifter som Voltaire en gång begagnade sig av. Resultatet redovisas dels i introducerande avsnitt, dels i den fortlöpande kommentar som ägnas de många fortlöpande forskjutningarna och förändringarna i texten. Ty – det hör till saken – Voltaire arbetade på boken från dess första utgivningsår 1731 ända fram till 1775. Som historiker befann han sig i den gynnsamma situationen att skriva sin bok tämligen kort tid efter föremålets död. Många ögonvittnen, inte

minst inom den internationella diplomatin, fanns ännu kvar i livet. Allt eftersom åren gick och allt eftersom Voltaire kom i kontakt med nya sagesmän, vilka hade förstahandskunskaper om Karl XII – infogade han ständigt nya partier i texten, strök andra, omredigerade vissa upplysningar, stuvade och stökade. Och han skydde inga ansträngningar för att mobilisera sådant nytt källmaterial. Ändringarna ger en intressant bild av hur Voltaires egen uppfattning av föremålet växlar, från tid till annan. När von Proschwitz på sedvanligt vis lägger ”die Ausgabe letzter Hand”, alltså den sista auktoriserade tryckta texten från 1775, till grund för textetableringen, innebär detta alltså på intet sätt, att han nöjer sig med att studera enbart uppmarschen till denna sista utgåva. Variantapparaten liksom sakupplysningarna belyser – kunde man säga – nästan ett helt livsverk.

Det var under sin vistelse i England 1726–1728 som Voltaire först kom på idén att syssla med Karl XII. Ett anonymt och kuriöst arbete, skrivet av ingen mindre än Daniel Defoe, tycks ha satt honom på spåret, ”The History of the Wars of his late Majesty Charles XII by a Scots Gentleman in the Swedish Service” (1720). Men detta gav bara en första impetus. I fortsättningen blev det lika mycket ögonvittnena – greve Stanislas Poniatowski, Charles d’Harcourt de Fierville d’Herrissy, Niklas Peter von Gedda, greve Pierre Puchot des Alleurs, James Jeffries, baron Fabrice och allt vad de mände heta – som Voltaire litade till. Och med en nyfikenhet och beläsenhet som redan i sig inger förundran anlidade Voltaire därutöver – eller plundrade! – långa rader av tryckta arbeten, av t ex Adlerfelt, Bellerive, Dalayrac, Defoe, Grimarest, La Motraye, Limiers, Nordberg, Perry, Robinson, Theyls. Exakt vad han lånade från vem, ger von Proschwitz’ framställning fylliga och klara besked om.

På vilket sätt har Voltaire följt sina källor och föregångare? när har han avvikit från dem? när tiger han tyst om dem? när polemiserar han mot dem? var och hur har han komprimerat förlagornas relationer för att nå största möjliga litterära effekt? Och hurdan är hans egen berättarteknik beskaffad? Dessa och andra liknande frågor bearbetar von Proschwitz intensivt och ytterst skickligt. Att i detalj redogöra för resultaten, vore här ogörligt. Sammanfattande kan sägas, att Voltaire var vida mer angelägen att berätta än att förklara. Det litterära syftet avslöjar sig också däri att han bemödade sig om en allvarlig, ren och angenäm stil och att han eftersträvade spänning och omväxling. Först och sist tycks det ha varit ett konstverk han ville åstadkomma – långt mer än historieskrivning i modern, exakt, mer teoretisk eller tillförlitlig mening.

Naturligtvis har von Proschwitz fundamentalt rätt i att Voltaire också ville vara historiker, på sin tids manér och på sin tids villkor. Kungabiografier var ju en genre

på modet i Voltaires samtid. Och de ständiga omarbetningarna skvallrar ju om att Voltaire inte skydde några ansträngningar för att söka uppnå sanningen, som han förstod den, åtminstone ibland och på för honom intressanta punkter. Men därutöver fanns alltså de konstnärliga aspirationerna. Misstanken inställer sig, att det nog inte bara var ett konstverk i största allmänhet utan fastmer en äventyrshistoria som Voltaire önskade åstadkomma. Om man vill uttrycka saken en smula anakronistiskt och med den moderna marknaden för ögonen, kunde man säga, att han ville skapa en spänningsfylld och lite lagom sensationell ”bestseller” om en av sin samtids ”kändisar”.

I själva verket var det ju också detta som han lyckades med, överhövan och över all förväntan. Måhända blir det därmed också ovidkommande eller i varje fall onödigt att ställa frågan, varför upplysningsfilosofen Voltaire kunde attraheras av en kung som Karl XII. Ty det är fullt möjligt, att frågan är fel ställd. Min förslagsmening blir följande. Det kan knappast ha varit någon slump, att just Daniel Defoe gav Voltaire uppslaget. I varje fall ligger det nära till hands att förmoda, att det just var äventyrsgenren, spänningsromanen, det publikknipande berättandet som därmed kom att leka honom i hågen. Om man uppfattar saken på det viset och mindre (som von Proschwitz) trycker på att Voltaire ville ”leka historiker”, tycks i alla händelser genreförväntningarna bättre svara mot det faktiska utfallet.

Skildringarna av Karl XII:s alla drabbningar och fältslag, fredsunderhandlingar och politiska intriger svarar rätt väl mot vad som krävdes av en dåtida äventyrsroman. De blodiga ynglingadåden till häst likaså, ehuru de för en nutida läsare ibland kan förefalla måttligt uppbyggande. Men det beror kanske på att våra anspråk på våld och våldsamheter ansenligt stegrats sedan Voltaires tidevarv. Ibland är det också vid läsningen som att bli återförsatt till Caesars ”De bello gallico”, där man evigt rycker fram vid pass tvåhundra dubbelsteg mot fiendens förskansningar, ehuru skådesplatsen denna gång bara i stället är förlagd till de polska, sachsiska och ryska slätterna. Men den statiska eller mekaniska enformigheten i stridsbeskrivningarna är en sak för sig och får nog till viss del skrivas på stoffets konto snarare än på Voltaires. Variationsmöjligheterna, när det gäller att skildra fältslag, är inte obehärsade.

Att pressa karaktärsteckningen på mer djupsinniga eller signifikanta särdrag, bör man kanske akta sig för. Men några reflektioner inställer sig. Intressant nog är det, som von Proschwitz understryker, egentligen två personer som står i förgrunden för framställningen, nämligen förutom Karl XII också den ryske tsaren Peter den store. Medan tsar Peter framställs som en skicklig administratör och statsgrundare, får han likväl – som österländsk

barbar – stå tillbaka för Karl XII, vilken ges en långt mer västerländsk framtoning. Denne talar vid behov latin, är generös och vänsäll mitt i allt sitt brutala överdåd, storsint givetvis – det klassiska magnanimitas-begreppet tycks spöka också i denna furstebeskrivning! – och särdeles kontrollerad, vad kroppsliga lustar och lystnad beträffar. För det mesta beundrar Voltaire dessa Karl XII:s furstedygder. Tveksam blir han egentligen bara, när han tvingas tillstå, att kungen faktiskt inte – svenska tanke för en fransman! – ens drack vin. Dessutom är monarken slagfärdig även i verbal mening, vilket givetvis tillfredsställer högt ställda franska anspråk på en retoriker och aforistiker. Sålunda avfyrar Karl XII fortlöpande spirituella bon mots och dräpande sentenser och kommer med de rätta orden i de rätta ögonblicken. Sådant imponerar ofrånkomligen på en fransk skriftställare, för vilken ordens konst utgör det säkraste tecknet på civilisation och intellektuellt liv.

Bakom den sålunda skisserade, verkningsfulla kontrasten mellan barbaren Peter och den mer civiliserade västerlänningen Karl skymtar ungefär den motsättning mellan österländskt barbari och västerländsk kultur, som så många senare härförare alltifrån Napoleon till Hitler älskat att måla upp, när de velat rättfärdiga sina krigståg in över de ryska slätterna. Åtminstone har deras mer lojala historieskrivare och propagandaministrar gärna målat i just detta manér! Det verkar som om stereotypin funnes för handen redan hos Voltaire, låt vara mer i skissens form än i den fullt utförda antitesens. Hela denna problematik – blev Voltaires bok månntro mönsterbildande i den framtida, ryssfientliga propagandans tjänst? – kunde förtjäna en egen mäsja, kanske rentav en fristående undersökning.

Som hjälte i sin äventyrsberättelse har Voltaire i övrigt valt att framhäva viljemänniskan, hon som vågar och förmår att leva konsekvent och djärvt och som lever spartanskt och underkastar sig stora uppoffringar för att genomföra sin politiska vision. Denne rätlinjige karlar Karl tycks tala till något fundamentalt i filosofen Voltaires eget väsen, vilket inte ett ögonblick hindrar honom från att också inse och ibland även påtala farorna i och vådorna med den karolinska expansionen. Ty med all sin starka vilja lyckas ju Karl XII inte att betvinga ödet. När de mörka molnen hopar sig och motgångarna inställer sig på allvar, får hjältesagan nästan ett drag av moralitet. Så går det, när man försöker tvinga historien att foga sig efter en enda människas vilja! För egen del skull jag gärna ha sett en fördjupad idéanalys av just denna ödesomkastning i den stora äventyrsberättelsen.

I en förkortad (d v s endast drygt 500-sidig!) och populär svensk utgåva, utgiven på Norstedts 1997 – också den i mycket sobert utförande och försedd med slösande rika illustrationer – har von Proschwitz förnjöt den

svenska läsekretsen med en svensk översättning av ”Historie de Charles XII”. Här erbjuds en mer komprimerad och översiktlig bild av verkets tillkomsthistoria, mottagande och efterverkningar. Samtidigt tillåter sig von Proschwitz i denna version något mer personliga och subjektivt färgstarka synpunkter i textkommentarerna. Allt som allt finns det anledning att uttrycka stor beundran för von Proschwitz’ mäktiga insats. Till sina tidigare stordåd inom 1700-talsforskningen har han med sitt gigantiska arbete kring Voltaires ”Histoire de Charles XII” nu fogat ytterligare ett.

Thure Stenström

Helena Forsås-Scott, *Swedish Women's Writing 1850–1995*. The Athlone Press. London & Atlantic Highlands, NJ 1997.

Helena Forsås-Scotts *Swedish Women's Writing 1850–1995* ingår i en serie böcker kallad *Women in Context*, vars syfte är att ge en introduktion till kvinnliga författare utanför de engelskspråkiga litteraturerna. Själv verksam i England har Forsås-Scott ett dubbelt perspektiv på Sverige och svensk litteratur som här visar sig synnerligen fruktbart: hon ger en initierad introduktion till en mängd svenska kvinnliga författare, men med en engelsktalande publik i åtanke. Därför ger hon också en fylig bakgrund till Sveriges samhällliga utveckling under de senaste 150 åren, främst ur kvinnohistorisk synvinkel. Eftersom de kvinnliga författarna och deras situation på så sätt kopplas till kvinnors samhällliga position i stort, placeras de också i ett tydligt sammanhang. I linje med sin feministiska utgångspunkt har Forsås-Scott även valt att dela in boken på ett mindre traditionellt sätt: avgränsningen mellan de olika epokerna, 1850–1919, 1919–1961 och 1961–1995, relateras till årtal av betydelse för den svenska kvinnokampen. På så sätt knyts kvinnolitteraturhistorien tätt till denna kamp, vilket också innebär en ny infallsvinkel.

Forsås-Scott har i *Swedish Women's Writing* gjort en imponerande inläsning på kvinnliga författare från 1850 fram till idag. I sin uppläggning har hon valt att ge generella introduktioner till varje epok och dess författare, men även att fokusera ett urval författarskap i egna kapitel. Forsås-Scott är angelägen om att framhålla den svenska litteraturens rikedomar och lyfter också fram en stark tradition av kvinnliga författare med början i Fredrika Bremer. Bokens första avdelning behandlar följderiktigt ’pionjärerna’ – här ingår, förutom Bremer, även Selma Lagerlöf och Elin Wägner. Rubriken på nästa avdelning, ’Consolidation’, anger att de kvinnliga författarnas position nu befästs och Forsås-Scott diskuterar här Karin Boye, Moa Martinson och Birgitta Trotzig. Därefter träder de ’nya generationerna’ i förgrunden –